

ТВОРЧО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М.С. САМОКИША: ВІД НАВЧАННЯ ДО ВИКЛАДАННЯ

Щербакова О.О., аспірант

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Анотація: в статті розглядаються основи творчого методу відомого майстра російської та української реалістичної школи живопису та графіки початку ХХ століття М.С. Самокиша – митця батального жанру, віртуозного майстра анімалістичного жанру.

Ключові слова: творчий метод, реалістична школа образотворчого мистецтва, батальний живопис.

Аннотация: Щербакова О.О. **От обучения до преподавания: к проблеме творческо-педагогической деятельности М.С. Самокиша.** В статье рассматриваются основы творческого метода известного мастера русской и украинской реалистичной школы живописи и графики начала века Н.С. Самокиша – художника батального жанра, виртуозного мастера анималистического жанра.

Ключевые слова: творческий метод, реалистическая школа изобразительного искусства, батальная живопись.

Summary: Sherbakowa O. **From studying to teaching: to the problem of creature-pedagogical activity of M.S. Samokich.** In the article the principles of the creature method of well-known master in the Russian and Ukrainian realistically school of painting and drawing at the beginning of XX century – M.S. Samokich – artist of the battle genre, splendid master of the animalistic genre are considered.

Key words: the creature method, the realistically school of art, the battle painting.

Постановка проблеми. М.С. Самокиш – видатний майстер батального жанру, який протягом всього творчого і життєвого шляху стояв на засадах міцної реалістичної школи образотворчого мистецтва. Його професійні погляди та яскравий талант певним чином вплинули на художнє життя обширної території, зокрема – Петербурга, Харкова й Криму. В російському та українському мистецтві творчим кредо майстра виступали кращі якості професіоналізму, як то цілеспрямована саможертвонна відданість мистецтву, невтомний процес самовдосконалення і розвитку, реалістичне художнє сприйняття дійсності.

Роботи М.С. Самокиша налічують значну кількість завершених живописних полотен, композицій, графічних аркушів, естампів, офортів, етюдів, начерків і замальовок, які розійшлися по численних колекціях та музеях нашої держави і колишнього Радянського Союзу. Більша частина творчого спадку митця знаходиться в музейних зібраннях Москви, Санкт-Петербургу, Києва, Тбілісі, Харкова, Полтави, Львову, Чернігова, Дніпропетровська, Сімферополя, Алупки, Сочі, Владивостоку, Миколаєва та інших міст.

Однак, графічна спадщина видатного майстра, особливо в батальному жанрі, залишається на сьогоднішній день не повністю дослідженою. Найбільш розповсюджені в публікаціях ХХ століття репродукції його графічних аркушів не є притаманними М.С. Самокишу, як митцеві, здебільшого нав'язані і не відображають всього діапазону творчості [5.83].

Поряд з постійною художньою практикою, художник активно займався плідною педагогічною діяльністю. М.С. Самокиш виховав цілу плеяду митців, які стали яскравими представниками української та російської художньої школи з реалістичним світоглядом стосовно проблем та завдань образотворчого мистецтва. Творча спадщина М.С. Самокиша, втілюючи найкращі традиції школи реалістичного образотворчого мистецтва, значною мірою оформила професійну міць вітчизняного живопису і графіки ХХ століття.

Необхідність відтворити цілісну картину творчого спадку митця у контексті української реалістичної школи живопису та графіки є очевидною і чекає на свого дослідника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість доступних видань, присвячених вивченню творчої спадщини М.С. Самокиша, належать радянському періоду і є російськомовними. Тут ми зустрічаємо прізвища таких дослідників, як Федорова Т., Ткаченко В.Я., Полканов А.И., Пікулев И.И. Серед видань, які вийшли ще за життя майстра, слід назвати альбом “Н.С.Самокиш: жизнь и творчество” із вступною статтею Бірзагала Я.П., монографію М. Бурачека “Українське малярство М. Самокиша”, а також декілька статей його учнів та сучасників, зібраних в одному журналі “Образотворче мистецтво” за 1940 рік: статті Трохименка К.Д., Радіонова Г., Портнова Г., Прохорова С., Беседіна С. Щодо українських видань післявоєнного часу, тут найбільше вирізняються такі як “Повість про українського радянського художника-баталіста” Безхутрого М.М. (для дітей середнього шкільного віку), М.С. Самокиш “Нарис про життя та творчість художника” Яценко В., цікавим матеріалом для дослідження є неопубліковані спогади самого художника та деякі його статті з проблем образотворчості в журналах “Мистецтво”, “Малярство і скульптура”, “Юный художник”. Серед публікацій останніх років привертають увагу стаття Ковальчук О. в журналі “Образотворче мистецтво”, де розглядаються традиції та новаторство у педагогіці М. Самокиша і К.Трохименка, стаття відомої дослідниці харківського образотворчого мистецтва Немцової В.С. в журналі “Галерея мистецтв”, де вона змістовно окреслює характер творчого кредо митця, а також вступна стаття викладача історії мистецтв Деревянкіної Н.А. у ювілейному альбомі Художнього училища ім. М.С. Самокиша.

Мета статті полягає у встановленні загальних принципів творчого методу М.С. Самокиша, витоків його професійної майстерності і поглядів щодо формування та розвитку української реалістичної школи образотворчого мистецтва.

Робота виконувалась згідно планів науково-дослідної та навчально-методичної роботи кафедри історії та теорії мистецтв Харківської державної академії дизайну та мистецтв.

Результати дослідження. Кожен художник, як і будь-який громадянин суспільства, зростає, розвивається й діє в тих умовах і в тому оточенні, яке пропонує йому епоха – він може творити всупереч тенденціям, які вважає пережитком минулого, підтримуючи актуальні художні віяння, може продовжувати розвивати вкорінені консервативні погляди, може на хвилі протиріч окреслити нові неповторні обрії, але за будь-яких умов – він відштовхується від існуючої картини світу. М.С. Самокиш розпочинає свій творчий шлях в ту добу, коли ще в 60-х роках XIX століття спалахнув світоглядний конфлікт поміж молодими художниками реалістичного спрямування і академічним консервативним професорським складом Петербурзької Академії мистецтв за свободу творчості і життєву достовірність у мистецтві. Відомий “бунт тринадцятьох”, який був першим цілеспрямовано організованим виступом в історії російського мистецтва, детермінував

розвиток демократичного образотворчого мистецтва, що формалізувалось з 1870 року в “Товариство пересувних художніх виставок”. На цій хвилі в Академії мистецтв з’явився гурток українських студентів-демократів, серед яких були М.С. Самокиш, С.І. Васильківський, С.В. Іванов, П.Д. Мартинювич, К.Я. Крижицький, О.Г. Сластьон, які стали в майбутньому видатними українськими художниками [5.37].

Навчаючись в Академії, М.С. Самокиш увібрав найбільш цінне, що могли йому дати викладачі, налаштовані в своїй педагогічній діяльності на принципи реалістичного мистецтва – П.П. Чистяков, В.Д. Орловський, М.К. Клодт, В.І. Якобі. Вже в роки навчання виявляється схильність молодого митця до баталістики. Однак, з професором Віллевальде – найкращим російським художником-баталістом офіційного академізму – М. Самокиш відразу розійшовся у поглядах на техніку та стилістику живопису [2.8]. Консервативний вчитель запевняв студентів в необхідності довгострокового і лесійного методу накладання фарб, себто абсолютно академічного, натомість, Самокиш працював, всупереч вказівкам, пастозними широкими мазками в техніці “*a la prima*”, до якої він звертався й надалі впродовж всього життя. До того ж М.С. Самокиш ще за часів навчання був достатньо освічений в галузі реалістичного французького мистецтва пленеру і високо цінував митців цієї школи, а саме – їх безпосередність та правдивість в зображенні природи в умовах природного середовища. До того ж, немало посприяв формуванню манери М.С. Самокиша професор В.Д. Орловський, який перебував певний час у Парижі, де мав можливість близько познайомитись із творчістю митців барбізонської школи.

Завершив академічну освіту М.С. Самокиш дипломною роботою “Повернення російської кавалерії після атаки при Аустерліці в 1805 році”, яка стала на той час першим твором батальної школи в російському мистецтві з реалістичним відображенням подій, сюжету, героїв, деталей [5.47]. В подальшому батальний жанр стане невід’ємною частиною творчості майстра. Поряд з тим, М. Самокиш виявляв жвавий інтерес і неабиякий талант до аніمالістики. В результаті кропіткої самостійної роботи і навчанні в Парижі у відомого баталіста Детайля, як стверджують дослідники, з поміж усіх російських та українських митців того часу, дозволило М.Самокишу досягти неперевершеної майстерності у зображенні коней [3.14]. До того ж, він уважно вивчав анатомічні особливості будови тварин, пластику та динаміку руху м’язів і корпусу в абсолютно різних положеннях, ракурсах, станах, в чому помітно допомогли йому фотокартки та фіксація руху на кіноплівці. Такий метод спостереження і вивчення природи М.С. Самокиш засвоїв під керівництвом Детайля.

Сюжети, зняті на кіноплівку, дозволяли в умовах навчання спостерігати живий рух природи, запам’ятовувати, як одне положення змінює інше в процесі руху, чого не могла передати звичайна фотографія, яка фіксує лише момент руху, зводячи часом зображення до неприродних ракурсів. Аналогічному засобу спостереження природи навчав і видатний французький майстер скульптури Огюст Роден, акцентуючи увагу на тому, що “правдивий лише

митець, а фотографія говорить неправду, оскільки в реальності час не зупиняється, тому, якщо художник вдало відтворить жест, який відбувається вздовж певного часу, його творіння, звичайно, буде менш умовним” [4.72].

В майстерні Детайля М.Самокиш опанував ще один прогресивний метод роботи над художнім полотном, який став у подальшому його пріоритетом як в індивідуальній творчій діяльності, так і в педагогічній – так званий, метод “dans l’etoile ciel”, себто роботи на відкритому повітрі. Таке “переселення” з майстерні до світло-просторового природного середовища дозволяло вирішувати складні колористичні та світло-тональні задачі в ході втілення задуму композиції батального жанру.

Фраза “талановита людина – талановита у всьому”, добре відповідає і особистості М.С. Самокиша, який однаково професійно працював як у сфері живопису, так і графіки, залишаючись вірним тематиці батального та анімалістичного жанру. Стилiстику його графіки пером неможливо переплутати з жодним автором – динамічність штриха, пластика лінії, різноманітні способи штриховки, які виявляють об’єми та найсуттєвіше в натурі, репрезентують індивідуальну манеру М.С. Самокиша. Його графіку можливо назвати в значній мірі живописною, а живопис – графічним. Досконале володіння образотворчою мовою обох видів мистецтва значно збагатило манеру майстра, розвинуло творчий метод до віртуозних поєднань. Особистий підхід до техніки малюнку, за свідченням В.С. Немцової, Микола Самокиш повністю окреслив у методичній збірці “Малюнок пером” [3.4].

На відміну від Детайля, який працював потай, приховуючи за ширмою весь творчий процес від учнів, аби його майстерність залишалась неповторною і ніхто не міг його наслідувати, М.С. Самокиш самовіддано присвячував себе процесу виховання та розвитку творчої молоді. Рівень його професійної майстерності, глибина та обсяг знань і вражень, практично-теоретичний досвід були настільки величезними, що не поділитися ними зі світом і учнями здавалося безглуздом.

Сферу педагогічної діяльності М.С. Самокиша можна окреслити трьома територіально-хронологічними рамками – петербурзький період, коли він очолював батальну майстерню в Академії мистецтв, заміщаючи професора Рубо, харківський період – коли він також займає посаду керівника батальної майстерні з 1934 року, і кримський період, як найбільш плідний та довготривалий, в результаті якого ми маємо на сьогоднішній день продовження традицій реалістичного образотворчого мистецтва в Кримському училищі ім. М.С. Самокиша.

Він перший з професорів батального живопису на вітчизняному просторі призвичаїв студентів до роботи над композицією в умовах пленеру, до спостереження та вивчення природи у природному середовищі, перший почав створювати постановки з цілих груп натурників у воєнному одязі з конями, перший застосував метод дослідження природи засобами фотографії та фільму. До того ж, М.С. Самокиш ніколи не нав’язував молоді свої манери, виховуючи в кожному індивідуальність [1.90]. Тому, напевно, багато з його учнів стали

значними майстрами не лише в батальному, але й в інших жанрах образотворчого мистецтва. Серед його найвідоміших учнів – М.І. Авілов, О. Авсіян, С. Аннапольский, М. Ашихман, Я. Басов, С.Беседін, Л.А. Бруні, Ю. Волков, П.І. Котов, В. Литвиненко, І. Манець, Г. Марченко, М.Новіков, П.Д. Покаржевський, Г.К. Савицький, С. Солодовський, М. Сліпченко, Д. Трохименко, Р.Р. Френц, А.Л. Чернов, А. Шепелюк, В. Ярош, В. Яценко та ін. [2.10].

Висновки. Певні принципи творчого методу художника, а саме – романтичний пафос, динамізм та колоритність композицій, – на думку окремих дослідників дають привод вважати М. Самокиша засновником нового стилю в образотворчості – “героїчного реалізму” [3.37].

Його погляди щодо розвитку українського образотворчого мистецтва побудовані на принципах реалізму і демократичності та підкріплені активною позицією і діяльністю в сфері педагогічній, – зміцнили позиції реалістичного напрямку в українському живописі й графіці ХХ століття.

Якщо коротко охарактеризувати його творчо-педагогічну діяльність, можна визначити, що майстер вважав плідним розвиток українського мистецтва в напрямі абсолютно реалістичного погляду на технічно-стилістичні, жанрово-тематичні та ідейно-теоретичні питання образотворчості. М.С. Самокиш був переконаний, що школа українського живопису й графіки повинна ґрунтуватись на трьох основних засадах – професійності, реалістичності, свободі творчої манери від сухого академізму.

Перспектива подальших досліджень. Обрана тема передбачає можливість подальшої науково-дослідної роботи, як в галузі вивчення творчої спадщини М.С. Самокиша, зокрема збирання, систематизації і осмислення графічного та живописного доробку митця по різних музейних та приватних колекціях, так і дослідження окремих періодів його педагогічної діяльності, яка помітно вплинула на формування загальної картини української реалістичної школи живопису та графіки ХХ століття.

Література:

1. Ковальчук О. Традиції та новаторство в педагогіці М. Самокиша і К. Трохименка // Образотворче мистецтво. – 2003. – №3. – с. 90-92.
2. Крымское республиканское учебное заведение “Художественное училище им. Н.С. Самокиша”, Симферополь: изд.дом “Скиф”, 2007. – 119 с.
3. Немцова В.С. Творческое кредо Н. Самокиша – мастера батального жанра // Галерея искусств. – 2008. – № 7-8. – 37 с.
4. Огюст Родэн. Беседы об искусстве. Санкт-Петербург: Изд. дом “Азбука-классика”, 2006. – 320 с.
5. Полканов А. Н.С. Самокиш: жизнь и творчество (к 100-летию со дня рождения), 1860-1960. – Симферополь: Крым, обл. кн. изд., 1960. – 120 с.: ил.

Надійшла до редакції 4.04.2009